

Η αστική χωρική οργάνωση στη μετάβαση από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό: το παράδειγμα των βόρειων Κάτω Χωρών

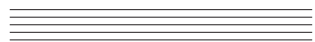
Μάνος Σκούφογλου

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, όπως και κάθε μετάβαση από έναν τρόπο παραγωγής σε έναν άλλο, αποτελεί μια περίπλοκη ιστορική διαδικασία, γεμάτη ασυνέχειες, παλινωδίες και αντίρροπες δυνάμεις, η οποία, ακριβώς για το λόγο αυτό, είναι εξαιρετικά δύσκολο να περιγραφεί συνολικά. Αυτό που επιχειρείται στα όρια της παρούσας συμβολής είναι να σημειωθούν ορισμένα κεντρικά σημεία της ιστορικής διαδικασίας της μετάβασης, όχι στη γενικότητά τους, αλλά στην ιδιαίτερη ολλανδική τους εκδοχή. Στο επίκεντρο της μελέτης των σύνθετων αυτών ιστορικών μετασχηματισμών τίθεται η σχέση πόλης και υπαίθρου.

Η διαδικασία της μετάβασης στον καπιταλισμό στη Δυτική Ευρώπη τοποθετείται ιστορικά στην περίοδο μεταξύ του 14ου και του 18ου αιώνα. Η περίοδος αυτή εγκαινιάζεται με την κρίση του φεουδαλισμού κατά τον 14ο αιώνα, που σηματοδοτείται από την κατακόρυφη πτώση της γεωργικής και βιοτεχνικής παραγωγής, την εξάπλωση της Μαύρης Πανώλης, τη δημογραφική συρρίκνωση, την αποαστικοποίηση και την κάμψη των εμπορικών συναλλαγών.¹ Ακολουθεί μια φάση σημαντικής οικονομικής ανάπτυξης, η οποία εκτείνεται κατά προσέγγιση από τα μέσα του 15ου έως τα μέσα του 17ου αιώνα² και προηγείται της τελικής επικράτησης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Στο διάστημα αυτό συντελείται η μεγάλη έξοδος των Ευρωπαίων κατακτητών και εμπόρων στις Ινδίες, την Άπω Ανατολή και τον Νέο Κόσμο και ο σχηματισμός μιας παγκόσμιας αγοράς. Την ίδια εποχή δημιουργούνται τα πρώτα σημαντικά ρήγματα στη βάση και το εποικοδόμημα του φεουδαλικού κοινωνικού σχηματισμού, τα οποία, σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο, έρχονται για

πρώτη φορά στο προσκήνιο με τη Μεταρρύθμιση. Οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής αρχίζουν βαθμιαία να επικρατούν. Οι πολιτικές εξελίξεις της περιόδου ειδικά στην περιοχή των Κάτω Χωρών περιλαμβάνουν ευδιάκριτα στοιχεία αστικής Επανάστασης, όπως θα αναπτυχθεί στη συνέχεια.

Θα πρέπει να γίνει εκ των προτέρων μια διευκρίνιση σχετικά με τις γεωγραφικές ονομασίες που χρησιμοποιούνται στο κείμενο. Η εργασία εστιάζεται στον γεωγραφικό χώρο τον οποίο καταλαμβάνει το σημερινό κράτος της Ολλανδίας, που διεθνώς αποκαλείται Κάτω Χώρες. Η ονομασία αυτή είναι καταχρηστική, καθώς ιστορικά στις Κάτω Χώρες συγκαταλέγονται επίσης το Βέλγιο και ένα τμήμα της Βόρειας Γαλλίας. Από την άλλη πλευρά, η χρήση του όρου «Ολλανδία» ενέχει τον κίνδυνο σύγχυσης με την Επαρχία της Ολλανδίας, η οποία καλύπτει μόνο το δυτικό τμήμα της χώρας. Στο κείμενο οι ονομασίες «Βόρειες Κάτω Χώρες» και «Ολλανδία» χρησιμοποιούνται αδιακρίτως για να ορίσουν τη γεωγραφική επικράτεια του σύγχρονου κράτους, ενώ όταν γίνεται λόγος για την επιμέρους διοικητική μονάδα επιστρατεύεται ο όρος «Επαρχία της Ολλανδίας».

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΟΛΛΑΝΔΙΑ ΚΑΙ Η ΧΩΡΙΚΗ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗ

Μελετώντας τη συγκεκριμένη περίπτωση των Βόρειων Κάτω Χωρών, θα είχε σημασία να σταθεί κανείς σε ορισμένα κομβικά κοινωνικά και πολιτικά γεγονότα της ολλανδικής ιστορίας, τα οποία παραπέμπουν σε ειδικά χαρακτηριστικά της ιστορικής διαδικασίας διαμόρφωσης του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού. Έχει νόημα να επιμείνει κανείς μόνο στα σημεία εκείνα που εικονογραφούν την ιδιομορφία της ολλανδικής περίπτωσης, δηλαδή τις ιδιαιτερότητες ή τις αποκλίσεις από τις γενικές δομικές διεργασίες της μετάβασης στη Δυτική Ευρώπη συνολικά.

Λίγο μετά το έτος 1000 οι επιδρομές των Βίκινγκς στην περιοχή των Κάτω Χωρών σταματούν οριστικά. Την περίοδο αυτή βρίσκονται σε πλήρη εξέλιξη οι, σε μεγάλο βαθμό παράλληλες, διαδικασίες εκχριστιανισμού και φεουδαλοποίησης των Βόρειων Κάτω Χωρών, οι οποίες ολοκληρώνονται μέχρι τον 13ο αιώνα ακόμα και στις πιο καθυστερημένες περιοχές (Lambert 1971: 64). Στην ίδια περίοδο τοποθετείται η γέννηση του ολλανδικού συντεχνιακού συστήμα-

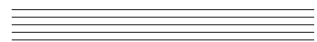
τος, βασικός άξονας του οποίου υπήρξε εξαρχής ο κλάδος της υφαντουργίας και εμπορίας υφασμάτων.

Η ανάκαμψη του εμπορίου αποτελεί μία από τις κύριες όψεις των μετασχηματισμών της περιόδου. Πέραν του οργανικού ρόλου που οι εμπορικές συναλλαγές κατέχουν ούτως ή άλλως στο εσωτερικό του φεουδαλικού τρόπου παραγωγής (Μέρινγκτον 1986: 277), υπάρχουν συγκεκριμένα ιστορικά περιστατικά που κατέστησαν τις συνθήκες για την ανάκαμψη αυτή πιο πρόσφορες: η λήξη των επιδρομών, η στοιχειώδης πολιτική ενοποίηση, η αξιοσημείωτη δημογραφική αύξηση και η εμπορική επανασύνδεση με την Ανατολή, η οποία, στην περιοχή που μας ενδιαφέρει, δρομολογείται κυρίως μέσα από το γερμανικό εμπόριο της Βαλτικής και με βασικό κορμό τη Χανσεατική Ένωση (Lambert 1971: 137).

Σε χωρικό επίπεδο θα μπορούσε αφαιρετικά και εκ των προτέρων να ειπωθεί ότι από τον 14ο έως τον 17ο αιώνα παρατηρείται μια σταδιακή μετακίνηση του κέντρου βάρους της οικονομίας, και κατ' επέκταση της αστικοποίησης, των Κάτω Χωρών από το Νότο προς το Βορρά και από την Ανατολή προς τη Δύση. Μια, έστω αδρομερής, περιγραφή της εξέλιξης της εμπορικής δραστηριότητας και της βιοτεχνικής παραγωγής από τη μια πλευρά και των πολιτικών και ιδεολογικών μετασχηματισμών από την άλλη μπορεί να αναδείξει ορισμένες από τις βασικές αιτίες του φαινομένου αυτού.

Η δομή των αναγεννηθέντων εμπορικών δικτύων αποτελεί κεντρικό προσδιοριστικό παράγοντα της χωρικής έκφρασης της δυτικοευρωπαϊκής πρωταρχικής αστικοποίησης. Ο Πιρέν σχολιάζει πως «ένας χάρτης της Ευρώπης, όπου θα τονιζόταν η σχετική σημασία των εμπορικών οδών, θα συνέπιπτε, σχεδόν απόλυτα, με μια χαρτογράφηση της σχετικής σημασίας των αστικών συγκροτημάτων» (Πιρέν 2003: 145). Ακόμα κι αν αυτό δεν ισχύει απόλυτα για τις Κάτω Χώρες, αναμφίβολα εξακολουθεί να έχει ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση μιας σειράς σημαντικών ιστορικών τομών στη χωρική ανάπτυξη της περιοχής.

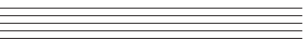
Κατά το 13ο αιώνα, όταν στις Κάτω Χώρες εμφανίζονται οι πρώτοι οικισμοί που αποκτούν δικαιώματα πόλης, το δίκτυο των εμπορικών δρόμων της Ευρώπης έχει ως επίκεντρο τις εμποροπανηγύρεις της πεδιάδας της Καμπανίας στη σημερινή Γαλλία (Τρουά, Λανιύ, Μπαρ συρ Ωμπ), οι οποίες την εποχή εκείνη λειτουργούν ταυτόχρονα ως υποτυπώδη χρηματιστήρια εμπορευμάτων (Πιρέν 2003: 145). Στη φάση αυτή η αστική ανάπτυξη των Κάτω Χωρών εντοπίζεται κατά βάση στη Φλάνδρα, με τη Μπρυζ να παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο, γεγο-

νός που πιθανόν να συνδέεται και με τη γεινίαση της περιοχής με τους τόπους των εμποροπανηγύρεων. Κατά τον 14ο και τον 15ο αιώνα, ωστόσο, συντελούνται βαθιές αλλαγές στον εμπορικό χάρτη της Ευρώπης. Τα κύρια εμπορικά δίκτυα μετατρέπονται από οδικά σε υδάτινα-θαλάσσια και ποτάμια. Ταυτόχρονα, αποκτούν έναν πολυκεντρικό χαρακτήρα, ο οποίος αρθρώνεται γύρω από τη Βενετία και τη Γένοβα στο Νότο και τις πόλεις της Χάνσας, τη Μπρυζ και, αργότερα, την Αμβέρσα στο Βορρά. Ο Ρήνος αναδεικνύεται σε βασική αρτηρία του χερσαίου εμπορίου. Οι ανακατατάξεις αυτές ευνόησαν ενδεχομένως τις εμπορικές πόλεις των Βόρειων Κάτω Χωρών εις βάρος των αντιστοίχων τους στις Νότιες Κάτω Χώρες. Φαίνεται, ωστόσο, ότι η σταδιακή μετάθεση του κέντρου βάρους της οικονομικής ανάπτυξης από τη Φλάνδρα στη Βραβάντη και στη συνέχεια στην Ολλανδία υπήρξε κατά κύριο λόγο αποτέλεσμα του ανταγωνισμού στο πεδίο της υφαντουργίας, καθώς και μιας σειράς πολιτικών εξελίξεων, όπως θα γίνει πιο φανερό στη συνέχεια.

Οι σχέσεις με τη Χανσεατική Ένωση³ αποτελούν έναν από τους βασικούς παράγοντες που καθορίζουν τη σχέση δύναμης μεταξύ των ολλανδικών εμπορικών πόλεων του Ύστερου Μεσαίωνα. Οι περισσότερες πόλεις των ανατολικών Βόρειων Κάτω Χωρών προσχωρούν στη Χάνσα. Η ακμή του φρισιακού εμπορίου, όπως και του εμπορίου των λεγόμενων «πόλεων του Άισελ» (Gutkind 1971: 15) _Kampen, Zwolle, Zutphen, Deventer_ συντελείται στους κόλπους της. Αντιθέτως, οι πόλεις των επαρχιών της Ολλανδίας και της Ζηλανδίας αναπτύσσουν την εμπορική τους δραστηριότητα έξω και ενάντια στην Ένωση, γεγονός που τις καταδικάζει στην αφάνεια μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα. Από εκείνη την περίοδο και μετά, ωστόσο, οι πόλεις της Δύσης αναπτύσσονται αλματωδώς εις βάρος των ανατολικών. Κρίσιμο πεδίο της αλλαγής των συσχετισμών αποτέλεσε το εμπόριο ρέγκας. Ο εκτοπισμός των πόλεων της Χανσεατικής Ένωσης από αυτές της Δυτικής Ολλανδίας συνδέεται εν μέρει με την τεχνική πρόοδο (τεχνολογικές καινοτομίες στον ολλανδικό αλιευτικό στόλο και εξοπλισμό, νέα μέθοδος συντήρησης ψαριών), καθώς και με τυχαία φυσικά περιστατικά, όπως η μετανάστευση των κοπαδιών της ρέγκας από τη Βαλτική στη Βόρεια θάλασσα.

Για την κατανόηση της ιδιαιτερότητας της περίπτωσης της πόλης των Κάτω Χωρών είναι πολύ σημαντικό να ληφθεί υπόψη ο εξαρχής ενισχυμένος (συγκριτικά με την υπόλοιπη δυτική Ευρώπη) ρόλος που διαδραματίζει η βιοτεχνία στη σφαίρα της ολλανδικής αστικής οικονομίας, όπως τονίζει ο Van der

Wee (Van der Wee 1988: 319). Η αυξημένη βαρύτητα της βιοτεχνικής παραγωγής συναρθρώνεται με μια σχετικά πρώιμη ανάπτυξη της μισθωτής εργασίας, η οποία είναι αρκετά διαδεδομένη, σε μια έστω υποτυπώδη μορφή, ήδη από τον 13ο αιώνα. Ο Χίλτον, μάλιστα, υποστηρίζει ότι στις αρχές του 14ου αιώνα οι Κάτω Χώρες βρίσκονται στο κατώφλι του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, από την άποψη της συγκέντρωσης κεφαλαίου και εργασίας και της οργάνωσης της προμήθειας πρώτης ύλης και πώλησης του τελειωμένου εμπορεύματος (Χίλτον 1986: 226). Το γιατί η διαλεκτική αντίθεση μεταξύ φεουδαλικών και κεφαλαιοκρατικών παραγωγικών σχέσεων λύθηκε υπέρ των πρώτων στις Κάτω Χώρες του 14ου αιώνα και υπέρ των δεύτερων στην Αγγλία του 17ου είναι μια πολύ μεγάλη ιστορία. Το σίγουρο, πάντως, είναι ότι η πρώιμη ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής έχει μια σειρά από αξιοσημείωτες συνέπειες στο χαρακτήρα του συντεχνιακού συστήματος, την αστική ανάπτυξη και τη χωρική δομή των Βόρειων Κάτω Χωρών.

Ο Van der Wee διακρίνει στις Κάτω Χώρες του Μεσαίωνα τις εξής τρεις κατηγορίες τεχνιτών (Van der Wee 1988: 320):

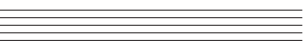
- Παραγωγοί απλών προϊόντων για την τοπική αγορά (σιδηρουργοί, φουρνάρηδες, ζυθοποιοί, ταπητουργοί κλπ.), οργανωμένοι στις επίσημες συντεχνίες.
- Ειδικευμένοι παραγωγοί προϊόντων πολυτελείας, κατά κύριο λόγο υφασμάτων υψηλής ποιότητας, τα οποία απευθύνονται τόσο στην τοπική, όσο και στην εξωτερική αγορά. Όπως και οι τεχνίτες της πρώτης κατηγορίας, είναι οργανωμένοι στις επίσημες, αναγνωρισμένες από την αστική κοινότητα, συντεχνίες.
- Παραγωγοί μη τυποποιημένων προϊόντων, προορισμένων κυρίως για εξαγωγές. Οι τεχνίτες αυτής της κατηγορίας εκπροσωπούν την ως ένα βαθμό ελεύθερη από τα πρότυπα των συντεχνιών βιοτεχνία, αναπτύσσοντας, αρχικά τουλάχιστον, τη δραστηριότητά τους έξω και συχνά ενάντια στις επίσημες συντεχνίες. Η εργασία τους είναι ανειδίκευτη, παρουσιάζει, όμως, συγκριτικά αυξημένη παραγωγικότητα, γεγονός που οφείλεται σε έναν κάπως πιο προηγμένο τεχνικό καταμερισμό. Και σε αυτή την κατηγορία κλειδί αποτελεί ο κλάδος της υφαντουργίας, και συγκεκριμένα οι μονάδες παρασκευής φτηνών υφασμάτων.

Είναι φανερό ότι ο τρίτος κλάδος της βιοτεχνικής παραγωγής, όντας αρχικά ανεξάρτητος από τους συντεχνιακούς περιορισμούς, αποτελεί το προνομιακό πεδίο επαναστικοποίησης των παραγωγικών σχέσεων. Με αυτή την έννοια θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η εισδοχή των οργανώσεων των τεχνιτών της τρίτης κατηγορίας στο συντεχνιακό σύστημα, ανεξαρτήτως του πόσο ηρωικά κατακτήθηκε ή του πόσο βελτίωσε τους όρους διαβίωσης των μελών της, έπαιξε αντικειμενικά αντιδραστικό ρόλο στην πορεία εξέλιξης του υπό μελέτη κοινωνικού σχηματισμού προς τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

Η σχέση μεταξύ των τεχνιτών του δεύτερου και του τρίτου κλάδου, όπως αρθρώνεται με τη γενικότερη αντίθεση ανάμεσα σε τεχνίτες και εμπόρους, φαίνεται πως διαδραματίζει εξέχοντα ρόλο στην πορεία της οικονομικής ανάπτυξης και της εξέλιξης των παραγωγικών σχέσεων, καθώς και στη διαμόρφωση του χάρτη της ολλανδικής αστικοποίησης, όσο κι αν αυτό δεν γίνεται με εύκολα ορατό τρόπο. Η αντίθεση μεταξύ ειδικευμένης και ανειδίκευτης εργασίας ανάγεται σε τελική ανάλυση στην αντίθεση μεταξύ πόλης και υπαίθρου.

Το φαινόμενο της μανιφακτούρας της υπαίθρου εμφανίζεται στις Κάτω Χώρες από τον 15ο αιώνα ήδη, δύο αιώνες νωρίτερα απ' ό,τι στην υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη (Van der Wee 1988: 346). Την ίδια περίοδο παρατηρείται μια κάμψη της γεωργίας,⁴ η οποία δημιουργεί ένα πλεόνασμα παραγωγικού πληθυσμού της υπαίθρου. Το φτηνό ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό και το καθεστώς ανεξαρτησίας από τις συντεχνίες έλκει τις παραδοσιακές βιοτεχνικές μονάδες παρασκευής υφασμάτων χαμηλής ποιότητας στην ύπαιθρο. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με ορισμένους διοικητικούς λόγους, συνέβαλε κατά μείζονα λόγο στην εδραίωση της οικονομικής και δημογραφικής υπεροχής της Βραβάντης εις βάρος της πιο αστικοποιημένης Φλάνδρας και τον παραγκωνισμό της Μπρυζ από την Αμβέρσα κατά τον 15ο και τον 16ο αιώνα.

Η ιδιομορφία, όμως, της περίπτωσης των Κάτω Χωρών δεν είναι μόνο χρονική. Η έξοδος της παραδοσιακής υφαντουργίας της πόλης στην ύπαιθρο δεν συνοδεύεται από σχετική υποβάθμιση της αστικής βιοτεχνίας. Αντίθετα, η συντεχνιακή βιοτεχνία της πόλης διατηρεί τη ζωτικότητα της στρεφόμενη στην παραγωγή υφασμάτων πολυτελείας, η οποία απαιτεί την ειδική τεχνογνωσία των συντεχνιακών τεχνιτών. Και, αντιστρόφως, η επάνοδος της απλής υφαντουργίας στην πόλη κατά τον 17ο αιώνα δεν οδηγεί άμεσα στην παρακμή της βιοτεχνίας της υπαίθρου (Van der Wee 1988: 351). Μια δεύτερη φάση ενίσχυσης της υφαντουργίας της υπαίθρου μετά το 1660, η

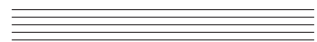
οποία αυτή τη φορά συμπίπτει χρονικά με το ανάλογο φαινόμενο στη Δυτική Ευρώπη συνολικότερα, φαίνεται να συνδέεται κάπως με την κρίση των ολλανδικών πόλεων, ωστόσο σίγουρα δεν αποτελεί τη βασική της αιτία (Van der Wee 1988: 360).

Σε γενικές γραμμές μπορεί να ειπωθεί ότι στις Κάτω Χώρες η συνύπαρξη της βιοτεχνίας της πόλης με αυτήν της υπαίθρου δεν έχει το χαρακτήρα ξεκάθαρης αντιδιαστολής. Η ειδική αυτή σχέση ανταγωνισμού, αλλά και αλληλοτροφοδότησης, συνθέτει το βασικό υπόστρωμα για την κατανόηση των επάλληλων κύκλων αστικοποίησης και αποαστικοποίησης που καταγράφονται μεταξύ του 14ου και του 17ου αιώνα. Το φαινόμενο αυτό μπορεί κανείς να το αναγνώσει ως μια όψη της σχετικά αμβλυμένης αντίθεσης μεταξύ πόλης και υπαίθρου που φαίνεται να χαρακτηρίζει την Ολλανδία κατά την περίοδο της μετάβασης.⁵

Η ιδιότυπη χωρική δομή των επαρχιών της Ολλανδίας, της Ζηλανδίας και της Ουτρέχτης αποτελεί, κατά μια έννοια, το αποτύπωμα του ειδικού χαρακτήρα της σχέσης πόλης και υπαίθρου. Η ιδιομορφία του χάρτη της αστικής συγκρότησης των συγκεκριμένων επαρχιών συνίσταται στην ύπαρξη ενός πυκνού δικτύου αστικών συγκροτημάτων, μικρού σχετικά μεγέθους, το οποίο, λόγω των πολύ μικρών ενδιάμεσων αποστάσεων, τείνει να άρει τα όρια μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Στην περίοδο αυτή ίσως ανάγονται οι ρίζες της σύγχρονης ολλανδικής χωρικής πραγματικότητας, η οποία κυριαρχείται από το λεγόμενο Radstad, ένα συνεχές πολεοδομικό συγκρότημα, εκτενές αλλά αραιό, το οποίο καλύπτει τη δυτική όχθη της Ολλανδίας, έχοντας προκύψει από τη συνένωση μιας σειράς επιμέρους πόλεων (Ουτρέχτη, Άμστερνταμ, Haarlem, Leiden, Χάγη, Delft, Ρότερνταμ, Doredrecht).

Από την άλλη πλευρά, η μειωμένη οξύτητα της αντίθεσης μεταξύ πόλης και υπαίθρου είναι, ενδεχομένως, ένας από τους παράγοντες που εξηγούν την ανακοπή της πορείας του ολλανδικού κοινωνικού σχηματισμού προς τον καπιταλισμό και την οικονομική οπισθοδρόμηση του 18ου αιώνα, η οποία ακολουθεί τον «Χρυσό Αιώνα» της ολλανδικής ιστορίας.

Πριν φτάσουμε σε αυτό, όμως, θα πρέπει να γίνει μια κάπως εκτενέστερη αναφορά σε δύο αλληλένδετα ιστορικά γεγονότα, τα οποία δημιούργησαν εν πολλοίς τις πολιτικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις για την παγκόσμια οικονομική κυριαρχία των Βόρειων Κάτω Χωρών, και του Άμστερνταμ ειδικότερα,

κατά τον 17ο αιώνα: τη διάδοση του καλβινισμού και τον αγώνα για την απελευθέρωση από την ισπανική κατοχή.

Πρέπει να αναφερθεί εδώ ότι ο 80ετής πόλεμος για την απελευθέρωση περιέχει στοιχεία αστικής επανάστασης. Από αυτή τη σκοπιά αποτελεί συνέχεια της εμφύλιας διαμάχης μεταξύ Hooks και Cods, η οποία ξέσπασε το 1345 ως αγώνας για τη διαδοχή του κόμη της Ολλανδίας Γουλιέλμου του Δ΄ αλλά εξελίχθηκε σε ανοικτή σύγκρουση μεταξύ φεουδαρχών γαιοκτημόνων και αστικών κοινοτήτων. Κατά την πορεία της διαμάχης, η οποία διήρκεσε περίπου ενάμισο αιώνα, η ολλανδική συντεχνιακή αστική τάξη, σε συμμαχία με τον κόμη της Ολλανδίας, πέτυχε σημαντικές κατακτήσεις, και πριν απ' όλα την παραχώρηση δικαιωμάτων πόλης στους σημαντικότερους οικισμούς της περιοχής (εκτός της Χάγης) και την επέκταση της αστικής εξουσίας σε σημαντικά τμήματα της υπαίθρου. Οι επιτυχίες της αστικής τάξης ευθύνονται για την κάμψη της γεωργίας κατά το 15ο αιώνα και τη συνακόλουθη αναδιοργάνωση της οικονομίας της υπαίθρου.

Την ίδια περίοδο αναπτύσσεται το θρησκευτικό κίνημα *Moderne Devotie* γύρω από τους «Αδερφούς της Κοινής Ζωής», μια χριστιανική κοινότητα που ιδρύθηκε από τον Geert Grote του Deventer με τυπικό σκοπό την προώθηση και διάδοση των αξιών της ελεημοσύνης, της νηφαλιότητας και της ταπεινοφροσύνης. Η ταξική φόρτιση του κινήματος αποτυπώνεται στη μάχη του εναντίον των προνομίων του καθολικού κλήρου, ο οποίος εκπροσωπεί ιδεολογικά και πολιτικά τα κατεστημένα συμφέροντα της φεουδαλικής άρχουσας τάξης.⁶ Αν η διαμάχη μεταξύ Cods και Hooks αποτελεί το πρώτο κεντρικό επεισόδιο της ταξικής αντίθεσης μεταξύ αστών και φεουδαρχών στο πολιτικό επίπεδο, το *Moderne Denotie* κάνει το ίδιο στο ιδεολογικό επίπεδο.

Το *Moderne Devotie*, μαζί με ορισμένα λιγότερο σημαντικά κινήματα, όπως αυτό γύρω από τον μινωρίτη μοναχό Johannes Brugmans, συνέβαλαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση ενός κλίματος θρησκευτικής ανοχής και μετριοπάθειας έξω και μέσα στους κόλπους της ολλανδικής εκκλησίας, πολύ πριν από την εκδήλωση της Μεταρρύθμισης. Το ιδεολογικό στοιχείο της ανεκτικότητας πήρε στη συνέχεια και κοσμική έκφραση μέσα από το φιλελεύθερο ουμανισμό του Εράσμου (1469-1536).⁷ Αυτός είναι, κατά τον Lambert, ο λόγος για τον οποίο η θεμελίωση του προτεσταντισμού στις Βόρειες Κάτω Χώρες υπήρξε σχετικά καθυστερημένη. Οι ιδιαίτερες συνθήκες του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού, μάλιστα, κατέστησαν το έδαφος πολύ πιο πρόσφορο

για την επικράτηση του καλβινισμού, παρά του λουθηρανισμού. «Το ολλανδικό περιβάλλον [...] δίνει έμφαση στην αξία της Εργασίας περισσότερο απ' ό,τι σε αυτή της Πίστης» (Lambert 1971: 182).

Η εξάπλωση του καλβινισμού στις Κάτω Χώρες τοποθετείται ουσιαστικά στα μέσα του 16ου αιώνα και παίρνει, τουλάχιστον σε πρώτη φάση, το χαρακτήρα της εναντίωσης στον ισπανικό ζυγό. Ο 80ετής πόλεμος για την απελευθέρωση ξεκινά ως αντιπαράθεση μεταξύ καλβινισμού και καθολικισμού. Η θρησκευτική διαμάχη εκφράζει στο βάθος της τον αγώνα για την απελευθέρωση και αυτός με τη σειρά του εκδηλώνεται ταυτόχρονα ως πολιτικός αγώνας της αστικής τάξης εναντίον των φεουδαρχών γαιοκτημόνων. Ή, πιο απλά, ο απελευθερωτικός αγώνας συντελείται υπό την πολιτική και ιδεολογική ηγεμονία της αστικής τάξης των συντεχνιών, γεγονός που του προσδίδει χαρακτηριστικά αστικής επανάστασης, έστω πρώιμης, μερικής και ανολοκλήρωτης.⁸

Η ένταξη στον ισπανικό κλάδο του οίκου των Αψβούργων⁹ παρουσιάζει ορισμένα πλεονεκτήματα για την ολλανδική εμπορική αστική τάξη: η πολιτική ενοποίηση εξασφαλίζει μια λίγο-πολύ ενιαία εσωτερική αγορά, ενώ η απέραντη έκταση της αυτοκρατορίας παρέχει τη δυνατότητα σημαντικής επέκτασης των εμπορικών συνδέσεων. Παρ' όλ' αυτά, η πολιτική καταπίεση, οι επαχθείς οικονομικές εισφορές για τις ανάγκες των πολεμικών επιχειρήσεων του Καρόλου, ο περιορισμός της αυτονομίας των πόλεων και ο παρεμβατισμός στο ολλανδικό εμπόριο προς όφελος του ισπανικού στέμματος εγείρουν σύντομα αντιδράσεις από την πλευρά των αστικών κοινοτήτων. Το 1550 ο Κάρολος, ως απάντηση στην επιταχυνόμενη εξάπλωση του καλβινισμού, εισάγει την ποινή του θανάτου απέναντι σε κάθε μορφής αίρεση, γεγονός που διογκώνει την κοινωνική δυσαρέσκεια. Η τοποθέτηση της Μαργαρίτας της Πάρμας στη θέση του κυβερνήτη των Κάτω Χωρών το 1559 οξύνει περαιτέρω την κατάσταση. Το 1566 ξεσπούν βίαιες εικονοκλαστικές εξεγέρσεις_ ο καθολικισμός στη συνείδηση των εξεγερμένων έχει συνδεθεί άρρηκτα με τον ισπανικό ζυγό. Ο Φίλιππος Β' στέλνει εκστρατευτικό σώμα για να καταπνίξει την προτεσταντική εξέγερση, πυροδοτώντας έτσι τον 80ετή πόλεμο.

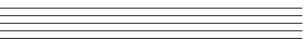
Οι εξεγερμένες επαρχίες ενώνονται υπό την ηγεσία του Γουλιέλμου του Σιωπηλού, πρίγκιπα της Οράνγκης, και αργότερα του διαδόχου του, πρίγκιπα Μαυρικού. Οι στρατιωτικές επιτυχίες των εξεγερμένων βασίζονται στην ολλανδική ναυτική δύναμη. Οι περιβόητοι Geuzen (ζητιάνοι της θάλασσας) καταφέρουν βαριά πλήγματα στον ισπανικό στόλο και απελευθερώνουν μια

σειρά από πόλεις. Ο πόλεμος για την απελευθέρωση εξελίσσεται σύντομα σε εμφύλιο: το 1579 σχηματίζονται η Ένωση του Αράς και η Ένωση της Ουτρέχτης. Η πρώτη τάσσεται στο πλευρό του ισπανικού θρόνου, η δεύτερη συνενώνει τις επαναστατημένες επαρχίες. Σε τελική ανάλυση, πάντως, και σίγουρα με αντιφατικό τρόπο, η σύγκρουση μεταξύ των δύο Ενώσεων αντιστοιχεί στη σύγκρουση μεταξύ φεουδαλικών και αστικών συμφερόντων. Αποφασιστικής σημασίας για την έκβαση του πολέμου υπήρξε η μεταστροφή του Άμστερνταμ (η λεγόμενη *Alteratie*), που, ενώ αρχικά βρισκόταν στο πλευρό των Ισπανών, το 1578 περνά στο στρατόπεδο των εξεγερμένων.¹⁰

Το 1587 η επανάσταση στις Νότιες Κάτω Χώρες καταπνίγεται οριστικά. Στο Βορρά, ωστόσο, συνεχίζει τις θριαμβευτικές της επιτυχίες έως ότου, το 1609, οι επτά επαρχίες της Ένωσης της Ουτρέχτης (Ολλανδία, Ζηλανδία, Ουτρέχτη, Φρισία, Gelderland, Groningen, Overijssel) διακηρύσσουν την ανεξαρτησία τους. Η ίδρυση της Ολλανδικής Δημοκρατίας (η οποία περιλαμβάνει ακόμα τις επαρχίες της Βόρειας Βραβάντης, του Λιμβούργου και της Drenthe) επικυρώνεται επίσημα το 1648 με τη Συνθήκη του Münster.¹¹

Ο 80ετής πόλεμος προκάλεσε (ή επιτάχυνε) βαθείς οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς μετασχηματισμούς στην περιοχή των Βόρειων Κάτω Χωρών και άλλαξε άρδην τους διεθνείς συσχετισμούς δύναμης. Συνεπεία του αγώνα για την απελευθέρωση γεννιέται σε επίπεδο αντικειμενικών όρων το ολλανδικό κράτος και σε επίπεδο υποκειμενικών η ολλανδική εθνική συνείδηση (Burke 1956: 107). Η πολιτική ηγεμονία της αστικής τάξης κατά τη διάρκεια του πολέμου μεταφράζεται στη διοικητική υπεροχή του σώματος των Γενικών Τάξεων επί των πριγκίπων της Οράνγκης. Η πολιτική ενίσχυση της ολλανδικής αστικής τάξης συνδυάζεται με μία εντυπωσιακή αύξηση της οικονομικής της δύναμης, η οποία αποτελεί καρπό της ολλανδικής εμπορικής και ναυτιλιακής μονοκρατορίας του 17ου αιώνα.

Ο «Χρυσός Αιώνας» της ολλανδικής οικονομίας βασίστηκε στον πανίσχυρο ολλανδικό στόλο. Παράγοντες που ευνόησαν την ανάπτυξη της ολλανδικής ναυτιλίας, καθιστώντας τις Βόρειες Κάτω Χώρες τη συντριπτικά μεγαλύτερη ναυτική δύναμη του κόσμου κατά τον 17ο αιώνα, υπήρξαν αφ' ενός η τεχνική υπεροχή της ολλανδικής ναυπηγικής και η ανάπτυξη του *flygt*, ενός πρωτοποριακού τύπου ιστιοφόρου που είχε σημαντικά περιορισμένο κόστος κατασκευής και επέτρεπε τη δραστική μείωση του πληρώματος, αφ' ετέρου το σύστημα *rederij*, με το οποίο πολλοί μικροί επενδυτές συνεργάζονταν για την

καθέλκυση και τον εξοπλισμό ενός σκάφους. Ο ολλανδικός εμπορικός στόλος ήταν τόσο προσοδοφόρος, ώστε, σύμφωνα με τον Lambert, πριν από την απελευθέρωση απέδιδε στο ισπανικό στέμμα 4 φορές μεγαλύτερα έσοδα απ' ό,τι τα ορυχεία του νέου κόσμου (Lambert 1971: 187). Η αλιεία και η φαλαίνοθηρία υπήρξαν επίσης ζωτικότετοι τομείς της ολλανδικής ναυτικής δραστηριότητας.

Η κάμψη των πόλεων των Νότιων Κάτω Χωρών, και ιδιαίτερα της Αμβέρσας, μετά την ανακατάληψή τους από τον ισπανικό στρατό τονώνει ακόμα περισσότερο την ολλανδική αστική οικονομία.¹² Το κέντρο βάρους της οικονομικής ανάπτυξης των Κάτω Χωρών μετατίθεται στις επαρχίες της Ολλανδίας και της Ζηλανδίας. Από τη μία πλευρά ένας σημαντικός αριθμός προτεσταντών Φλαμανδών και Βαλόνων τεχνιτών, κυρίως υφαντουργών, καταφεύγει, υπό την πίεση του καθολικισμού, στις Βόρειες Κάτω Χώρες ενισχύοντας την ολλανδική βιοτεχνία σε εργατικό δυναμικό και σε τεχνογνωσία. Από την άλλη, ένα μεγάλο μέρος της εμπορικής δραστηριότητας των λιμανιών των Νότιων Κάτω Χωρών μετακυλιείται αναγκαστικά στο Βορρά. Η εξέλιξη αυτή συμπίπτει με μια γενικότερη αναδιάρθρωση των παγκόσμιων εμπορικών δικτύων. Η παρακμή των ιταλικών εμπορικών πόλεων και της Χανσεατικής Λίγκας, από την οποία οι ολλανδικές πόλεις έχουν αποχωρήσει ήδη από τον 15ο αιώνα, καθώς και η κρίση του εμπορίου της Κεντρικής Ευρώπης ως αποτέλεσμα του Τριακονταετούς Πολέμου (1618-1648) προσδίδουν στην Ολλανδία το ρόλο του σημαντικότερου εμπορικού κόμβου. Τα ολλανδικά υπερπόντια ταξίδια και η διείσδυση στις Ανατολικές και Δυτικές Ινδίες επεκτείνουν περαιτέρω την ολλανδική εμπορική δραστηριότητα εις βάρος της ισπανικής και της πορτογαλικής. Ακόμα και τότε, ωστόσο, το βαλτικό εμπόριο δεν έπαψε να αποτελεί την καρδιά της ολλανδικής εξαγωγικής οικονομίας.

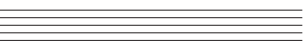
Ατμομηχανή της ολλανδικής οικονομίας του «Χρυσού Αιώνα» είναι το Άμστερνταμ. Το μεγαλύτερο μέρος της ολλανδικής εμπορικής δραστηριότητας επικεντρώνεται στο λιμάνι του. Το 1585 ιδρύεται το Χρηματιστήριο Εμπορευμάτων, τα δελτία του οποίου δημοσιεύονται σε όλη την Ευρώπη (Cipolla 1980: 347). Η βιοτεχνική δραστηριότητα που αναπτύσσεται στην πόλη και στην περιβάλλουσα περιοχή του Zaanstreek εκτοπίζει σταδιακά τα μεγάλα βιοτεχνικά κέντρα του 15ου και του 16ου αιώνα (Leiden, Delft, Haarlem). Επιπλέον, η Συνθήκη του Münster εξασφαλίζει τη διοικητική πρωτοκαθεδρία του Άμστερνταμ απέναντι στις υπόλοιπες ολλανδικές πόλεις.

Η ακτινοβολία του Άμστερνταμ του 17ου αιώνα στην πραγματικότητα ξεπερνά κατά πολύ τα σύνορα των Βόρειων Κάτω Χωρών. Η πόλη διαθέτει τη σημαντικότερη διεθνή αγορά και αποτελεί αναμφισβήτητα την πρωτεύουσα της παγκόσμιας οικονομίας. Σε επίπεδο χωρικής ανάπτυξης αναδεικνύεται στο αδιαφιλονίκητο κέντρο της Ευρώπης, η οποία έχει χάσει και πάλι την πολυκεντρική της δομή (Van der Wee 1988: 356).

Η πρωτόγνωρη οικονομική ανάπτυξη της περιόδου δεν θα πρέπει να φανταστεί κανείς ότι είχε ως αποτέλεσμα την ευημερία του ολλανδικού λαού στο σύνολό του. Η συσσώρευση πλούτου φαίνεται ότι ωφέλησε κατά κύριο λόγο τη συντεχνιακή αστική τάξη των συντεχνιών, απολήγοντας στη σχετική όξυνση των ταξικών αντιθέσεων (Van Zanden 1993: 18). Οι επιφανείς αστικές κατοικίες του Άμστερνταμ εμφανίζονται ταυτόχρονα με τα εργατικά προάστια. Η ταξική πόλωση της ολλανδικής κοινωνίας του 17ου αιώνα, ωστόσο, είναι πολύ λιγότερο έντονη απ' ό,τι σε άλλες περιοχές της Ευρώπης κατά την ίδια περίοδο, γεγονός που συνδέεται και με το συγκριτικά αυξημένο ύψος των μισθών (De Vries 1993: 69).

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός ότι οι Βόρειες Κάτω Χώρες, παρά το εύρος της εμπορευματικής οικονομίας και την έκταση της συσσώρευσης κεφαλαίου, δεν πέρασαν αυτοδύναμα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Παρ' ό,τι ο Ολλανδός πουριτανός προτεστάντης αποτελεί το κατεξοχήν αρχέτυπο του κεφαλαιοκράτη, η οικονομική του δραστηριότητα στάθηκε ιστορικά αδύνατο να οδηγήσει στην ολοκληρωτική επικράτηση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής. Το εμπορικό και το τοκογλυφικό κεφάλαιο δεν έχασαν ποτέ την ηγεμονική τους θέση απέναντι στο βιομηχανικό. Η ολλανδική οικονομία φαίνεται ότι εγκλωβίστηκε στην «εποχή του εμπορικού κεφαλαίου»_ και πλήρωσε τον αδιέξοδο μεταβατικό της χαρακτήρα με τη δραματική οικονομική οπισθοδρόμηση από το 1660 και μετά. Η μετάβαση στον καπιταλισμό ολοκληρώθηκε τελικά στην Αγγλία, η οποία κατά τον 17ο αιώνα ήταν σημαντικά ασθενέστερη εμπορικά.

Είναι πολύ δύσκολο να εντοπίσει κανείς με ακρίβεια τα στοιχεία που καθορίζουν τη διαφορετική λύση της διαλεκτικής αντίθεσης μεταξύ φεουδαλικών και κεφαλαιοκρατικών παραγωγικών σχέσεων στην Ολλανδία και στην Αγγλία. Μπορούν, ωστόσο, να αναφερθούν εν συντομία ορισμένα σημεία τα οποία διαφοροποιούν καταφανώς την περίπτωση των Βόρειων Κάτω Χωρών:

• Η σπάνις πρώτων υλών και η ασθενής εγχώρια παραγωγική βάση των Βόρειων Κάτω Χωρών. Το γεγονός αυτό εξαρτά την ολλανδική βιομηχανία από τις αγορές του εξωτερικού και καθιστά την οικονομία της χώρας σε μεγάλο βαθμό μεταπρατική. *«Πρέπει κανείς να δει τους Ολλανδούς, όπως αυτοί πράγματι είναι, οι μεσάζοντες στο εμπόριο, οι παράγοντες και οι μεσίτες της Ευρώπης [...]. Αγοράζουν για να μεταπουλούν, εισάγουν για να εξάγουν και το μεγαλύτερο μέρος του τεράστιου εμπορίου τους τροφοδοτείται από όλα τα μέρη του κόσμου, για να είναι σε θέση να τροφοδοτήσουν τον κόσμο στη συνέχεια».*¹³ Η ολλανδική αστική τάξη καρπώνεται με τον τρόπο αυτό ένα ποσό υπερεργασίας, μεγάλο ποσοστό του οποίου αποσπάται εκτός των συνόρων και σύμφωνα με τις παραγωγικές σχέσεις που επικρατούν σε άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς. Από την άλλη πλευρά, η ασθενής εγχώρια παραγωγική βάση κατευθύνει σημαντικά κεφάλαια στο εξωτερικό, ειδικά μετά το 1660, διαδικασία που οδηγεί στην αποσυσσώρευση των κρίσιμων για τη μετάβαση όρων σε εθνικό επίπεδο.

• Ο χαμηλός βαθμός συγκέντρωσης της εξουσίας, ο οποίος δεν επιτρέπει την εφαρμογή μιας συνεπούς και συνεκτικής мерκαντιλιστικής πολιτικής.¹⁴ Ο κρατικός παρεμβατισμός υπήρξε ιστορικά απαραίτητος όρος για τη συσσώρευση κεφαλαίου σε εθνική βάση και την προώθηση των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων. Στην περίπτωση της Ολλανδίας, ωστόσο, η ρύθμιση της αγοράς και ο έλεγχος της παραγωγής παραμένουν στη δικαιοδοσία των συντεχνιακών οργανώσεων (Klein και Veluwenkamp 1993: 45), οι οποίες διατηρούν σε μεγάλο βαθμό την αυτονομία τους από την κεντρική εξουσία.¹⁵ Η συνθήκη αυτή γεννά σημαντικές αντιφάσεις και παλινωδίες, ενώ από την άλλη αποτυγχάνει να παρέχει τα κρίσιμα μεγέθη για την περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη των πόλεων της περιοχής.

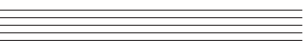
• Η σχετικά περιορισμένη οξύτητα των ταξικών αντιθέσεων, η οποία αντανακλάται και στον αμβλυμένο χαρακτήρα της αντίθεσης πόλης και υπαίθρου. Το γεγονός αυτό ανακόπτει τη διαδικασία γέννησης του στρατού των μισθωτών εργατών. Από την άλλη πλευρά, η οικονομική και πολιτική ισχύς των συντεχνιών αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα σε κάθε προσπάθεια επαναστατικοποίησης των παραγωγικών σχέσεων. Με τον τρόπο αυτό διαιωνίζεται η πρωτοκαθεδρία του δεύτερου μη επαναστατικού δρόμου κατάκτησης της παραγωγής από το κεφάλαιο, όπως τον περιγράφει ο Μαρξ (Μαρξ 1978, 3: 423).¹⁶

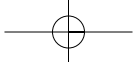
ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παρούσα συμβολή δεν φιλοδοξεί να περιγράψει εξαντλητικά την ιστορική διαδικασία της μετάβασης των Βόρειων Κάτω Χωρών στον καπιταλισμό. Για το λόγο αυτό, άλλωστε, η ιστορική αναφορά σταματάει πριν από την περίοδο της τελικής επικράτησης των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής, μέσα από τη γενίκευση του συστήματος της μισθωτής εργασίας, που αποτελεί και το κατεχόμενη κριτήριο για τη μετάβαση. Στόχος ήταν να εντοπιστούν και να τεκμηριωθούν ορισμένες συνθήκες, ιστορικές συγκυρίες και χαρακτηριστικά της μεταβατικής περιόδου στις Βόρειες Κάτω Χώρες που διαφοροποιούν την περίπτωση τους από το γενικό μοντέλο της ιστορικής διαδικασίας της μετάβασης στη Δυτική Ευρώπη ή, έστω, εξειδικεύουν τα ερμηνευτικά σχήματα για τη συγκεκριμένη περιοχή. Τα συμπεράσματα μιας τέτοιας έρευνας θα μπορούσαν να συμβάλουν στην κατανόηση του φαινομενικού ιστορικού παραδόξου της Ολλανδίας, που από αιχμή της παγκόσμιας οικονομίας και επίκεντρο της παγκόσμιας εμπορευματικής κυκλοφορίας κατά το 17ο αιώνα, κατέληξε ενάμιση αιώνα αργότερα μια καθυστερημένη αγροτική οικονομία.

Η συμβολή είναι βασισμένη σε μια ευρύτερη ερευνητική εργασία που θέτει στο στόχαστρό της όχι μόνο τις ίδιες τις ιστορικές διεργασίες της μετάβασης στην περιοχή των Βόρειων Κάτω Χωρών, αλλά και την πολυεπίπεδη και περίπλοκη σχέση τους με τους μετασχηματισμούς της χωρικής οργάνωσης, την εξέλιξη της σχέσης πόλης και υπαίθρου και, βέβαια, την αστικοποίηση. Η διερεύνηση αυτής της σχέσης αποτελεί ένα ακανθώδες πρόβλημα, πολύ περισσότερο αφού η χωρική οργάνωση δεν μπορεί να ταξινομηθεί και να μελετηθεί σε ένα μόνο επίπεδο, αλλά αποτελεί ταυτόχρονα στοιχείο του κοινωνικού και τεχνικού καταμερισμού εργασίας, αντικείμενο και προϊόν πολιτικών αντιθέσεων, καθώς και φορέα ιδεολογικών, αισθητικών και συμβολικών προσδιορισμών. Παραμένει, ωστόσο, το γεγονός ότι μια τέτοια προσέγγιση θα ήταν χρήσιμη ώστε, μεταξύ άλλων, να φωτιστούν ορισμένες εγγενείς τάσεις και χαρακτηριστικά που είναι εγγεγραμμένα στη δομή, τη χωρική φυσιογνωμία και τη λειτουργία των ολλανδικών πόλεων.

Φυσικά, στα όρια μιας τόσο σύντομης δημοσίευσης ο συσχετισμός με τον χωρικό παράγοντα δεν μπορούσε παρά να είναι περιορισμένος, παρενθετικός και σχετικά ελλειπτικός, ιδίως στο βαθμό που παρέλειπε ένα σημαντικό και ειδικά ολλανδικό παράγοντα: τα ιδιαίτερα γεωμορφολογικά και κλιματολογικά

χαρακτηριστικά της περιοχής, η κατοίκηση της οποίας απαιτεί διαρκή εγχειο-βελτιωτικά έργα. Τα χαρακτηριστικά αυτά καθιστούν το ολλανδικό τοπίο μια κατεξοχήν κοινωνική κατασκευή, και τις Βόρειες Κάτω Χώρες σχεδόν ένα πείραμα για τη μελέτη της πάλης του ανθρώπου με τη φύση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Ακόμα και φαινομενικά τυχαία ή εξωτερικά ιστορικά περιστατικά, όπως η εξάπλωση επιδημιών, είναι, σε τελική ανάλυση, βαθύτατα κοινωνικά, με την έννοια ότι οι συγκεκριμένες υλικές συνθήκες της παραγωγικής και κοινωνικής οργάνωσης είναι που δημιουργούν τις ιστορικές προϋποθέσεις για την εκδήλωσή τους. Υπ' αυτό το πρίσμα ο Cipolla παρατηρεί ότι η εξάπλωση της Μαύρης Πανώλης αποτελεί σε μεγάλο βαθμό απότοκο της σημαντικής συγκέντρωσης πληθυσμού στις ανθυγιεινές πόλεις του Ύστερου Μεσαίωνα, και επομένως, στο βάθος, της ανάπτυξης του εμπορίου και του συντεχνιακού συστήματος (Cipolla 1988 : 211)

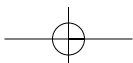
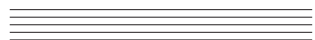
² Το απόσπασμα είναι βασισμένο στην περιοδολόγηση που προτείνει ο Χόμπσμπαουμ (Χόμπσμπαουμ 1986 : 233). Η περιοδολόγηση αποκλίνει ελαφρώς από τα ορόσημα που τίθενται στη συνέχεια του κειμένου, τόσο επειδή έχει γίνει αποκλειστικά με γνώμονα την οικονομική ανάπτυξη, ανεξαρτήτως των παραγωγικών σχέσεων στις οποίες αυτή βασίζεται, όσο και γιατί η ίδια η χρονολόγηση των διαφόρων φάσεων της μετάβασης δεν μπορεί να είναι απολύτως ασφαλής.

³ Η εμπορική και στρατιωτική συμμαχία της Χανσεατικής Ένωσης ιδρύεται το 1241 με τη συνθήκη μεταξύ Αμβούργου και Λύμπεκ. Στη μέγιστη ακμή της η Ένωση περιλαμβάνει πάνω από 90 πόλεις-μέλη.

⁴ Η κάμψη αυτή οφείλεται εν μέρει στην απώλεια καλλιεργήσιμου εδάφους λόγω της ανόδου της στάθμης του νερού και εν μέρει στη μετακύλιση στην κτηνοτροφία. Με την έννοια αυτή είναι ταυτόχρονα αιτία και αποτέλεσμα της ανάπτυξης της υφαντουργίας της υπαίθρου (Lambert 1971: 124 και 158).

⁵ Η παρατήρηση αυτή δνε σημαίνει, από την άλλη, ότι θα πρέπει να υποθέσει κανείς μια αδιάρρηκτη ενότητα πόλης και υπαίθρου στην περίπτωση των Κάτω Χωρών. Η αποτυχία, μάλιστα, των υφαντουργικών πόλεων της Φλάνδρας να συγκροτηθούν σε πόλεις-κράτη ανάλογες αυτών της Ιταλίας έχει αποδοθεί από τον Nicholas στην «αποκλειστική ενασχόληση των αστών με την πόλη και τα αστικά συμφέροντα», η οποία αποκλείει την οικοδόμηση μιας βιώσιμης οικονομικής ενότητας μεταξύ πόλης και υπαίθρου, βλ. D.M. Nicholas 1968, «Town and Countryside: Social and Economic Tensions in 14th century Flanders» (στο Προκάτσι 1986: 263).

⁶ Αυτό αναντίρρητα ισχύει, παρά τη σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ εκκλησιαστικών και κοσμικών αρχόντων, η οποία, όσο οξείες μορφές και αν παίρνει ενίοτε, δεν παύει να είναι μια αντίθεση ενδοφρουδαλική.

⁷ Η φιλελεύθερη «ανοχή στη διαφορετικότητα» αποτελεί μέχρι σήμερα βασικό συστατικό στοιχείο της ολλανδικής κυρίαρχης ιδεολογίας. Οι πρόσφατες ρατσιστικές διαδηλώσεις και η άνοδος της άκρας δεξιάς, ωστόσο, δείχνουν ότι το χαρακτηριστικό αυτό τίθεται στην πράξη υπό αίρεση.

⁸ Και δεν θα μπορούσε να είναι κάτι περισσότερο, δεδομένου του χαμηλού βαθμού εξάπλωσης των κεφαλαιοκρατικών παραγωγικών σχέσεων.

⁹ Η ιστορία της υπαγωγής των Κάτω Χωρών στο ισπανικό στέμμα έχει ως εξής: το 1430 η περιοχή (εκτός της επαρχίας Gelderland) ενοποιείται υπό την εξουσία του Φιλίππου Β΄ του Καλού, που ανήκει στον οίκο της Βουργουνδίας. Το 1477 η Μαρία της Βουργουνδίας παντρεύεται τον Μαξιμιλιανό των Αψβούργων, αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Το 1482 ο γιος τους Φίλιππος Α΄ ο Ωραίος γίνεται δούκας των Κάτω Χωρών, οι οποίες περνούν έτσι στα χέρια της δυναστείας των Αψβούργων. Έχοντας παντρευτεί την Ιωάννα την Τρελή, κόρη του Φερδινάνδου της Αραγονίας και της Ισαβέλλας της Καστίλης, ο Φίλιππος γίνεται το 1506 βασιλιάς της Ισπανίας. Μετά το θάνατο του Φιλίππου, ο γιος του Κάρολος Ε΄ γίνεται βασιλιάς του βασιλείου «όπου ο ήλιος δε δύει ποτέ», το οποίο περιλαμβάνει την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, την Αυστρία, την Ισπανία και τις κτήσεις της στην Αμερική και, βέβαια, τις Κάτω Χώρες.

¹⁰ Οι ταλαντεύσεις της αστικής κοινότητας του Άμστερνταμ αποτελούν ακόμα μια ένδειξη του δυνάμει αντιδραστικού ρόλου της εμπορικής αστικής τάξης.

¹¹ Η μοναρχία επανέρχεται στην Ολλανδία το 1806, μετά την κατάκτησή της από τον Ναπολέοντα. Ωστόσο, και κατά την περίοδο της δημοκρατίας το αξίωμα του κυβερνήτη (stadhouder) παραμένει στην ουσία κληρονομικό.

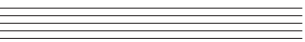
¹² Φαίνεται ότι οι Ολλανδοί δεν τήρησαν ιδιαίτερα συντροφική στάση απέναντι στις πόλεις των Νότιων Κάτω Χωρών κατά την περίοδο αυτή. Αντιθέτως, συνέβαλαν έμπρακτα στην επιβράδυνση της ανάκαμψής τους, αποκλείοντας από θαλάσσης τα λιμάνια της περιοχής (Cipolla 1988: 345).

¹³ Defoe, «A plan of the English Commerce»: 192 (στο Cipolla 1988: 349).

¹⁴ Ο Rubin ισχυρίζεται ότι η εποχή του μερκαντισμού υπήρξε η εποχή του εμπορικού κεφαλαίου, όπως και της απόλυτης μοναρχίας. Αναμφίβολα κατά τον 16ο και τον 17ο αιώνα το εμπορικό κεφάλαιο επικρατεί γενικά του βιομηχανικού. Στον όρο «πρώιμος καπιταλισμός», που χρησιμοποιεί εναλλακτικά ο Rubin (Rubin 1989: κεφ. 1) ίσως μπορεί να επεκταθεί η βάσιμη ένσταση του Προκάτσι για τον όρο «εμπορικός καπιταλισμός». Ο Ιταλός ιστορικός θεωρεί πως τέτοιου είδους χαρακτηρισμοί ενέχουν τον κίνδυνο της παραδοχής ενός υποθετικού διακριτού τρόπου παραγωγής, ενδιάμεσου του φεουδαλικού και του καπιταλιστικού, σε μια περίοδο που οφείλει τον ειδικό της χαρακτήρα απλώς στο ότι είναι μεταβατική. Κάτι τέτοιο χρεώνει στον Σουήζου, που μιλάει για την «προκαπιταλιστική εμπορευματική περίοδο» του 15ου και του 16ου αιώνα (Προκάτσι 1986: 196).

¹⁵ Με αυτή την έννοια είναι μάλλον άστοχη η παρατήρηση του Huizinga πως η ολλανδική οικονομία υπερπηδά τη μερκαντιστική φάση περνώντας απευθείας στο φιλελευθερισμό (όπως παρατίθεται στον Benevolo 1997: 215)

¹⁶ Η μετάβαση από τον φεουδαλικό τρόπο παραγωγής έχει δύο σκέλη. Ο παραγωγός γίνεται έμπορος και καπιταλιστής, σε αντίθεση με τη φυσική αγροτική οικονομία και τις συντεχνιακά οργανωμένες χειροτεχνικές δραστηριότητες των μεσαιωνικών βιομηχανιών στις πόλεις. Αυτό είναι το πραγματικά επαναστατικό μονοπάτι. Ή, αλλιώς, ο έμπορος έθεσε κάτω από τον

άμεσο έλεγχο του την παραγωγή. Όσο κι αν ο τρόπος αυτός λειτουργεί ιστορικά ως μεταβατικό στάδιο –πρβλ. τον Άγγλο έμπορο υφασμάτων του 17ου αιώνα, που φέρνει τους υφαντές, αν και ανεξάρτητους, κάτω από έλεγχο του πουλώντας τους το μαλλί και αγοράζοντας από αυτούς το τελειωμένο ύφασμα– δεν μπορεί από μόνος του να συμβάλλει στην κατάργηση του παλιού τρόπου παραγωγής, αλλά τείνει μάλλον να τον συντηρεί και να τον διατηρεί ως προϋπόθεσή του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Benevolo, L. (1997), *Η πόλη στην Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Burke, G.J. (1956), *The making of Dutch Towns*, Cleaver-Hume Press.
- Cipolla, C.M. (1988), *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Κοινωνία και οικονομία 1000-1700 μ.Χ.*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- De Vries, J. (1993), “The Labour Market”, *Economic and Social History in the Netherlands*, τ. 4.
- Gutkind, E.A. (1970), *Urban development in Western Europe: The Netherlands and Great Britain*, Free Press, New York.
- Klein, P.W., Veluwenkamp, J. W. (1993), “The role of the entrepreneur in the economic expansion of the Dutch Republic”, *Economic and Social History in the Netherlands*, 4.
- Lambert, A.M. (1971), *The making of the Dutch Landscape*, Seminar Press Ltd.
- Μαρξ, Κ. (1978), *Το Κεφάλαιο*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1, 3.
- Πιρέν, Α. (2003), *Οι πόλεις του Μεσαίωνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα.
- Rubin, I.I. (1994), *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, Κριτική, Αθήνα.
- Σουήζου, Π., Χίλτον, Ρ., Τακαχάσι, Κ., Προκάτσι, Τζ., Χομπσμπάουμ, Ε., Μέρινγκτον, Τζ. κ.ά (1986), *Η μετάβαση από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Van der Wee, H. (1988), *The Rise and Decline of Urban Industries in Italy and in the Low Countries. Late Middle Ages-Early Modern Times*, Herman.
- Van Zanden, J.L. (1993), «Economic growth in the Golden Age the development of the economy of Holland», *Economic and Social History in the Netherlands*, 4.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βέμπερ, Μ. (2003), *Η Πόλη*, Κένταυρος, Αθήνα.
- Βέμπερ, Μ. (1997), *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Gutenberg, Αθήνα.
- Berger, J. (1986), *Η εικόνα και το βλέμμα*, Οδυσσεάς, Αθήνα.
- Blaue, J. (2006), *Atlas Maior of 1665*, Tascen.
- Braudel, F. (1992), *Η δυναμική του καπιταλισμού*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Braudel, F. (1995), *Υλικός πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Dutt, A.K., Costa, F.J. (1985), *Public Planning in the Netherlands*, Oxford University Press.
- Ένγκελς, Φ. (2004), *Η Καταγωγή της Οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του Κράτους*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Ζολί, Ρ. (1991), *Η πόλη και ο αστικός πολιτισμός*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.

- Ganshof F.L. (1941), *Over stadsontwikkeling tusschen Loire en Rijn Gedurende de Middeleeuwen*, N.V. Standaard.
- Gutkind E.A. (1971), *Urban development in Western Europe: France and Belgium*, Free Press, New York.
- Hobsbawm, E. (2000), *Στους ορίζοντες του 21ου αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Κάουτσκι, Κ. (χ.χ.), *Η Καταγωγή του Χριστιανισμού*, Αναγνωστίδη.
- Λεφέβρ, Α. (2006), *Μαρξισμός και πόλη*, Οδυσσέας, Αθήνα.
- Lavedan, P., Huguenev, J. (1974), *L'urbanisme au Moyen Age*, Groz.
- Marx, K. (1964), *Προκαπιταλιστικοί οικονομικοί σχηματισμοί*, Κάλβος, Αθήνα.
- Morris, A.E.J. (1994), *History of urban form*, Longman.
- Nicholas, D. (1997), *The growth of the medieval city, from the antiquity to the Early Fourteenth Century*, Longman.
- Nicholas, D. (1997), *The later medieval city 1300-1500*, Longman.
- Πουλιαντζάς, Ν. (1968), *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Pinol, J.L., Walter, F. (2007), *Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη*, Πλέθρον, Αθήνα, τ. 1.
- Σαρηγιάννης, Γ. (1987), *Εισαγωγή στην ιστορία και θεωρία της πόλης*, σημειώσεις ΕΜΠ.
- Saalman, H. (1968), *Medieval Cities*, Studio Vista.
- Sarfati, H. (1990), "Dutch towns in the formative period (AD 1000-1400). The archaeology of settlement and building", ανάτυπο από το *Medieval Archeology in the Netherlands: studies presented to H.H. van Regteren Altena (studies in prae- en protohistoire*, 4, σ. 183-198.
- Schoenauer, N. (1981), *6.000 Years of Housing, vol. 3: The occidental Urban House*, Garland STPM Press.
- The Netherlands Economic History Archives, Economic and and Social History in the Netherlands*, 1993, 1 και 4.